

SHAXSLARDA ZAKOVATNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Azamova Maftuna Xusanboyevna

*Namangan viloyati Mingbuloq
tumani 12-maktab psixologi*

Abduhalilova Sevara

*Namangan viloyati Mingbuloq
tumani 13-maktab psixologi*

Annotatsiya: Inson aql-zakovati tushunchasi shaxsning bilish, o'rganish, tushunish, turli muammolarni hal qilish, tajriba orttirish va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, o'quvchi, talaba, o'qituvchi, oliy ta'lim.

KIRISH

Piaget nazariyasiga qo'shimcha ravishda axborotni qayta ishlash kontsepsiyasi taklif qilindi. Inson miyasiga kirgandan keyin har qanday ma'lumot qayta ishlanadi, saqlanadi, o'zgartiriladi. Ular o'sib ulg'aygan sari, diqqatni o'zgartirish va mavhum muammolarni hal qilish qobiliyati yaxshilanadi.

Zamonaviy psixologlar aqliy qobiliyatlar har xil tuzilishga ega bo'lishi mumkinligi to'g'risida turli xil nazariyalarni ilgari surdilar: ba'zilar aqlni miyaning individual qobiliyatlari majmuasi deb bilishsa, boshqalari aqlning asosini miyaning yagona umumiy qobiliyati deb hisoblashadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning aql-zakovati nafaqat genetik dasturlashtirilgan, balki ko'plab omillarga bog'liq. Oiladagi intellektual muhit, ota-onalarning kasbi, irqi, jinsi, bolalik davridagi ijtimoiy o'zaro munosabatlarning kengligi, salomatlik va ovqatlanish, usullar, bola tarbiyasiga bog'liq. Aql xotira bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, ikkinchisining rivojlanishi intellektni shakllantiradi.

Inson intellekti ko'p turlarga ega bo'lib, ularning har biri hayot davomida o'rgatiladi va rivojlanadi. Aqlning turlari mantiqiy, jismoniy, og'zaki, ijodiy fazoviy, hissiy, musiqiy, ijtimoiy va ma'naviydir. Ularning har biri turli jarayonlar uchun mas'uldir va tegishli sinflar yordamida rivojlanadi. Aql qanchalik baland bo'lsa, mehnat qobiliyati va hayotiyli shunchalik uzoq saqlanib qoladi.

Ma'lumki, shaxsning intellektual rivojlanish darajasi maksimal ball 160 ball bo'lgan shkala bo'yicha maxsus IQ testlari yordamida baholanadi. Dunyo aholisining qariyb yarmi o'rtacha intellektga ega, ya'ni IQ koeffitsienti 90 dan 110 ballgacha. Ammo doimiy mashqlar bilan u taxminan 10 ballga ko'tarilishi mumkin. Yer

aholisining chorak qismi yuqori intellektual darajaga ega, ya'ni IQ 110 balldan yuqori, qolgan 25 foizi esa past intellektual darajaga ega, IQ 90 dan past.

Intellekt darajasi yuqori bo'lgan odamlarning taxminan 14,5 foizi 110-120 ball, 10 foizi 140 ball, atigi 0,5 foizi 140 balldan yuqori aql egalari. Baholash testlari uchun mo'ljallanganligi sababli turli yosh, oliy ma'lumotli kattalar va bola bir xil IQ ko'rsatishi mumkin. Aql-idrok darajasi va uning faoliyati, psixologlarning xulosalariga ko'ra, hayot davomida o'zgarishsiz qoladi. 5 yoshgacha bo'lgan bolalarning intellektual rivojlanishi bir xil bo'ladi, keyin o'g'il bolalarda fazoviy intellekt, qizlarda esa og'zaki qobiliyatlar ustunlik qila boshlaydi.

Fikrlash va aql tushunchalari juda yaqin. Oddiy qilib aytganda, intellekt tushunchasi "aql", ya'ni insonning mulki va qobiliyatini bildiradi, lekin tafakkur jarayoni "tushunish"dir. Demak, bu determinantlar bitta hodisaning turli tomonlariga mos keladi. Aql-idrok sohibi bo'lib, aqliy salohiyatga ega bo'lib, intellekt fikrlash jarayonida amalga oshadi. Sababsiz emas inson turlari deyiladi. Homo sapiens – aqli odam. Aqlning yo'qolishi esa insonning mohiyatini yo'qotishga olib keladi.

Aql-idrokni qanday rivojlantirish mumkin? Bir nechta variant mavjud. Misol uchun, Yaponiya tizimiga ko'ra, siz bir muddat oddiy matematik muammolarni hal qilishingiz kerak, ovoz chiqarib o'qing. Treninglar, ta'lim, turli guruh o'yinlarida ishtirok etish ham juda foydali. Kundalik foydalanishda biz ushbu so'zni insonning aqliy qobiliyatining sinonimi sifatida ishlatishga odatlanganmiz va unga qancha ma'no va ma'no soylari kiritilganligi, qanchasi haqida kamdan-kam o'ylaymiz. Ilmiy nazariyalar va yondashuvlar ushbu hodisani talqin qilishga bag'ishlangan.

Intellekt tushunchasi ko'p qirrali. Umuman olganda, ta'rif quyidagicha ko'rinadi: nisbatan barqaror tuzilma insonning aqliy qobiliyatlari. Biroq, psixologiya bu qobiliyatlarni o'rganishni taklif qiladi. Shunday qilib, bir qator kontseptsionalarda aqlning ijodiy tarkibiy qismlarini (masalan, Gestalt psixologlari tomonidan asoslab berilgan tushuncha g'oyasi) ko'rib chiqishga harakat qilindi va aytaylik, sotsialmadaniy yondashuv tarafdorlari buni eng muhimlaridan biri deb bilishadi.

O'quvchi va talabalarning bilimni, aqliy kamolatlarni nazorat qilish va baholash davlat miqiyosida muhim ahamiyatga egadir. Shu bilan birga nazorat va baholash jarayoni o'quvchi shaxsini rivojlantirishga va tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Bilimlarni nazorat qilishda qo'yilgan ball va baholar o'quvchi va talabada qanday taassurotlar qoldirganini, ular o'rtoqlarining o'qishdagi yutuq va kamchiliklariga qanday munosabatda bo'lishlarini doim kuzatib borish lozim.

Boshlang'ich sinfdan boshlab o'quvchidagi bor imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ustida muntazam ishlansa, bolaning intellektual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga asos solinadi. O'quvchilar tafakkurini rivojlantirishning eng samarali yo'li o'quvchilarda ongli bilim, mustahkam ko'nikma va malakalari shakllanish jarayonini

ularning tarbiyasi bilan birga tashkil etishdir. Buning uchun o'qituvchi tinimsiz izlanishi, o'qitishning yangi texnologiyalaridan samarali foydalanishi lozim.

Qo'yilayotgan talablar bilan har tomonlama intellektual rivojlantirishning pedagogik sharoitlarining mufassal emasligi orasida tafovut yaratadi. Ayniqsa, mutaxassis tayyorlashda maktabdan boshlab oliy o'quv yurtlarini bitirib chiqqunlarigacha nazorat shaklining to'liq bo'lmaganligi ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy muammolarini tashkil etadi. Masalaning muhim tomoni shundaki, mutaxassislar ommaviy tusda tayyorlanganda tarbiyachilarning har bir talaba bilan yetarli darajada yakkama-yakka muloqot qilishga vaqti yetmaydi. Muloqot tezkor savol-javob tarzida o'tsa, tabiatan bunday muloqot talabani ham tarbiyachini ham qanoatlantirmaydi. O'quvchi va talabalar bilimni nazorat qilish va baholash o'quv yili davomida har doim muntazam amalga oshirilishi uchun reyting tizimi joriy qilinib, u ba'zan o'tkaziladigan tasodifiy tekshirishlarni oldini oladi va tartibli doimiy baholash uchun imkoniyatlar ochib beradi.

O'zbekiston Respublikasining taraqqiy etgan mamalakatlar qatoridan munosib o'rin egallashi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish uchun fuqarolarning, ayniqsa, ziyolilarning ma'naviy salohiyati, o'zgarishlarni to'g'ri talqin qilishlari va bu jarayonlarni boshqara olishlari hamda ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga javob bera olishlari uchun o'quv maskanlarida sifatli kadrlarni yetkazib berish masalasi hozirda dolzarb hisoblanadi. Ta'lim tizimi oldida ta'lim va tarbiya jarayonida har bir bolaning barkamol o'sishini ta'minlashdek muhim va mas'uliyatli vazifa turadi. Maktab pedagoglar jamoasi bu murakkab vazifani bajarar ekan, ba'zan ayrim bolalarning o'qishida qiyinchiliklari borligini ko'radi. Bular ta'lim-tarbiyadagi bo'shliqlar natijasida paydo bo'ladi.

Albatta, bilim kerak, ammo bilim o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylik. Hozirgi zamon o'quv mussasalarining vazifasi yosh avlodni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Mustaqil fikrlashni o'rgatish oila, bog'cha, maktab, akademik-litsey va kasb-hunar kollejlaridagi ta'lim-tarbiya beruvchi shaxslarning zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Ayniqsa, bu maktab o'qituvchilaridan katta mehnatni talab etadi. Shu sababdan har bir pedagog o'z ustida tinmay izlanishi va mahoratni ishga solishi kerak.

Ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish o'z tarkibiga yoshlarning, talabalarning fikrlash faoliyatlarini, kasb egallash va o'zlarida komil inson sifatlarini shakllantirishning bir nechta bevosita va bilvosita ta'sir qiluvchi, bir-birini to'ldiruvchi faktorlarini oladigan murakkab jarayondir. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida Xalq ta'limining keng yoyilishi, miqdor va sifati jihatidan jadal o'sishi, turli xildagi ta'lim tizimi va ta'lim muassasalaridan tashqari ta'lim-tarbiya maskanlarining ishlab turishi ta'lim va tarbiya jarayonini boshqarishning juda zarurligini taqozo etadi. Sotsial boshqarish masalalari ilmiy bilimning maxsus sohasi qilib ajratiladi. Pedagogik

jarayonlarni, hodisalarni va obyektlarni boshqarishda pedagogika qonuniyatlarini hisobga olish zarur. Bu holda pedagogik boshqarish tushunchasi qo'llaniladi.

Bu borada biz, birinchi navbatda, ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish va unga rahbarlik qilish haqida fikr yuritmog'imiz darkor. Rahbarlik qilish – konkret shaxslar va ularning jamoalarini bevosita boshqarishdir. Bu termin va tushunchaning ma'nosi shundan iboratki, rahbarlik qilish ongli faollikni talab qiladi. Boshqarishning barcha asosiy qoidalari rahbarlik-murabbiylik qilishga ham taalluqlidir. Quyidagilarni aniq biladigan rahbarlar jamoalar va tashkilotlarni boshqarishlari mumkin:

1. Rahbarlikning maqsadini.
2. Ishchilar shaxsining oqibat holatini, ishchilar taraqqiyot darajasini, ularning xususiyatlarini, ma'lumotini, axloqiy sifatlarini.
3. Boshqariladigan tizimga ta'sir qiladigan vositalar va usullarni. Odamlar orasida ishlash jarayonida rahbarning har bir xodimga munosabati tushunchasi yotadi.

Inson aql zakovatini rivojlantiruvchi asosiy manbaalardan biri shubhasiz bu “Qur’ondir”. “Qur’on” - dunyo madaniyatining ulkan boyligi, musulmonlarning muqaddas kitobi bo‘lib, arab tilida “qiroat” ma’nosini anglatadi. “Qur’on”da sabrqanoatga ham yuksak axloqiy fazilat sifatida katta e’tibor beriladi. Shuning uchun ham sabr “Quron”da eng ko‘p zikr etiladigan xislat bo‘lib, quyidagi xislatlarni kamol toptiradi. Shu o‘rinda shijoat qiyinchiliklarga, iffat – shahvoniy hirsga, halimlik esa jahlgga sabr qilishning mezoni sifatida talqin etiladi. “Qur’on”da ta’kidlanganidek, sabrli, sabotli bo‘lish – bu qiyinchiliklarga bardosh berish, yomon kishilar tomonidan yetkazgan nohaqliklarga chidash, boshga tushgan musibatlarga nisbatan bardoshli bo‘lishdan iboratdir. Yuqorida keltirilgan oyatlar mazmunidan anglanadiki, sabrli kishilar hayotda doimo to‘g‘ri yo‘lni tanlab oladilar, har qanday qiyinchiliklarga bardosh beradilar, musibatlar oldida bosh egmaydilar. Qur’oni karim insonni sabr-bardoshli bo‘lishga undaydi. Bu esa bir kishining eng oliy xislati sanaladi. “Quron”da insonda tarkib topishi kerak bo‘lgan oliy xislatlardan yana biri sadoqat deb ta’lim beriladi. Har bir jamiyatning ravnaqi shu jamiyatda yashayotgan kishilarning o‘z vatani va xalqiga bo‘lgan sadoqatiga ham bog‘liqdir. Zero, sadoqat bor joyda ishonch, e’tiqod mavjud bo‘ladi. Jamiyat a’zolarining vatani hamda xalqiga nisbatan sadoqatli bo‘lishlari jamiyat ravnaqini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etuvchi omillardan biri hisoblanadi. “Qur’on”da sadoqat barcha yaxshiliklarning debochasi sifatida, shuningdek, rostgo‘ylik ma’nosida ham talqin etilgan. Sadoqat o‘zgalarning omonatiga xiyonat qilmaslik, bergan va’dasiga vafo etish kabi holatlarni ham ifoda etadi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bir zumda inson aql zakovatini rivojlantirishning imkoni yo‘q ekan. Aqlli bo‘lish – bu hayot tarzi, doimiy izlanish va

o'zini anglash. Bu juda qiyin, lekin ayni paytda yoqimli yo'l. Va uni qanday boshlashni tanlashingiz o'zingizni qo'lingizda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil, 20-aprelda "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori.
2. X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva "Pedagogika nazariyasi" Darslik. "Fan va texnologiya" Toshkent – 2008.
3. O.Musurmonova va boshq. "Umumiy pedagogika" Darslik. "Yoshlar nashriyoti uyi" Toshkent – 2020.
4. Z.K.Ismailova. "Pedagogika" Darslik. "Moliya". Toshkent – 2007.
5. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O .M atnazarova, M .K Shirinov,
6. S.Hafizov. "Umumiy pedagogika" Darslik. "Fan va texnologiya nashriyoti" Toshkent – 2020.